

Dan STONE

HOLOCAUSTUL

O istorie neîncheiată

Traducere din limba engleză
de Florin Lobonț și Laura Gheorghiu

POLIROM
2024

Cuprins

<i>Lista figurilor și a hărților</i>	7
<i>Credite pentru imagini</i>	8
<i>Prefață la ediția în limba română</i>	9
Introducere. Ce este Holocaustul?	13
Capitolul 1. Înainte de Holocaust	43
Capitolul 2. Atacul asupra evreilor, 1933-1938	65
Capitolul 3. Înainte de Soluția Finală	86
Capitolul 4. Războiul de anihilare.	109
Capitolul 5. O crimă la scară continentală	137
Capitolul 6. Lagărele și Holocaustul mobil	168
Capitolul 7. Mare este mînia. „Eliberarea” și urmările ei	190
Capitolul 8. Memoria Holocaustului.	217
Concluzie	239
<i>Note</i>	245
<i>Bibliografie selectivă</i>	301
<i>Index</i>	313

În 1939, cei 3,5 milioane de evrei din Polonia reprezentau aproximativ 10% din populația țării. Chiar dacă atacul inițial asupra Poloniei nu a fost conceput ca un război împotriva evreilor, agresiunea asupra civililor polonezi i-a afectat în mod disproporționat pe evreii polonezi, posibil ca rezultat al neîntreruptei propagande care i-a portretizat pe evreii polonezi drept întruparea stereotipului de tip *Stürmer*: înapoiți, superstițioși, murdari și prefăcuți. Mulți dintre ei, știind ce se întâmplase cu evreii din Germania, au fugit spre est, în zona ocupată de sovietici. Wehrmachtul a împușcat aproape 16.000 de civili de la începutul lui septembrie pînă la finalul lunii octombrie 1939, cînd a predat autorităților civile controlul asupra Poloniei ocupate. Pînă la sfîrșitul anului, Sicherheitspolizei, ajutată de grupuri auxiliare de etnici germani locali, a împușcat 50.000 de civili, cel puțin 7.000 dintre ei evrei, în încercarea germanilor de a lichida elita poloneză reprezentată de cler, universitari și politicieni²². Curînd din rămășițele Poloniei a fost creat așa-numitul Guvernămînt General, iar teritoriul ce nu a fost încorporat direct în Reich (ca, de pildă, așa-numitul Wartheland, care cuprindea Łódźul, redenumit Litzmannstadt, ori Silezia Superioară de Est, care cuprindea Oświęcimul, sau Auschwitz) urma să fie folosit ca „groapă de gunoi rasial” pentru evrei și pentru polonezii deznădăcinați. Politica germană a fost dură față de civili încă de la începutul ocupării Poloniei. Tratamentul aplicat polonezilor catolici i-a lăsat abrutizați și, în general, prea preocupați de propria supraviețuire pentru a putea să le ofere asistență încă și mai copleșiților evrei polonezi.

Deoarece a fost atît de rapid (Polonia a fost zdrobită în cinci săptămîni), acest val inițial de crime din Polonia nu a fost similar crimelor sistematice ale *Einsatzgruppen* care au caracterizat invazia Uniunii Sovietice. Cu toate acestea, echipele de ucigași au terorizat populația și au șters de pe fața pămîntului unele comunități evreiești încă din primele etape ale războiului²³. De pildă, în orașelul Ostrów Mazowiecka, din nord-estul Poloniei, populația de 20.500 de persoane includea, înainte de război, 7.600 de evrei. În primăvara anului 1940, erau cu toții morți²⁴. Chiar și aceste cifre – relativ mici, în contextul mai amplu al istoriei Holocaustului – ascund realitatea terifiantă a ceea ce s-a întîmplat cu evreii din Ostrów. Pe 10 septembrie, de exemplu, toți bărbații evrei între 16 și 60 de ani au primit ordin să se adune în piața din fața primăriei. Iată ce s-a întîmplat:

Mulțimea care aștepta a fost ulterior escortată spre curtea liceului polonez, unde i s-a cerut să se așeze. În jurul orei 6, unul dintre germani a luat cuvîntul și a anunțat că orașul avea să fie distrus dacă și numai un singur german ar

fi fost împușcat. Niciun evreu nu mai putea ieși pe stradă după ora 6. A ordonat apoi mulțimii să plece acasă. Când oamenii s-au ridicat pentru a urma ordinele, s-a tras în ei. Unii martori au spus că, în drum spre casă, au dat peste un grup de militari necunoscuți care tocmai sosiseră și care au deschis imediat focul asupra lor. Cuprinși de panică, oamenii au încercat să fugă pentru a se adăposti și pentru a scăpa de atacatori. Rămîne neclar cîți și-au pierdut viața în acea zi, dar, conform rapoartelor, cifrele variază între 21 și 300 de victime²⁵.

Apoi, în noiembrie, ceilalți locuitori evrei din Ostrów, inclusiv bătrîinii, femeile și copiii, au fost împușcați în gropi din imediata apropiere a orașului, gropi care fuseseră pregătite în acest scop de membri ai Batalionului 91 Poliție. Deși această modalitate de a acționa nu reprezenta încă norma pentru ocupanții germani, ea a fost o probă decisivă pentru polițiștii implicați și a stabilit un mod de operare ce avea să devină procedură standard în Uniunea Sovietică doar un an și jumătate mai tîrziu. Ba chiar unii dintre criminalii de la Ostrów aveau să-și continue carierele ca ucigași în masă în Uniunea Sovietică. Când renumitul istoric Emanuel Ringelblum a făcut referire în jurnalul pe care l-a ținut în Varșovia la „celebra crimă de la Ostrów”, a fost limpede nu doar că vestea celor petrecute acolo se răspîndise, dar și că implicațiile evenimentului începeau să fie resimțite de evreii din alte părți ale Poloniei²⁶.

După cum sugerează aceste evenimente, natura radicală a războiului din Uniunea Sovietică a fost prefigurată în războiul împotriva Poloniei²⁷. Richard Bessel sublinia că „dacă pentru cei lipsiți de viziune campania poloneză părea un război convențional, natura ocupației germane s-a dovedit rapid a fi parte din ceva mult mai sinistru”²⁸. Mențiunea din jurnalul lui Goebbels privitoare la evreii pe care i-a văzut la Łódź cu ocazia vizitei sale din noiembrie 1939 – „Acestea nu sînt ființe umane, sînt animale. Așadar aceasta nu este o operațiune umanitară, ci una chirurgicală” – este citată frecvent, dar deportările majore nu i-au vizat numai pe evrei (care în această etapă erau adunați în ghetouri și deportați în Guvernămîntul General), ci și sute de mii de polonezi catolici. Tot la momentul în care îi compara pe evrei cu niște animale, Goebbels declara străzile poloneze „Asia” și prevedea „o acțiune radicală împotriva polonezilor”²⁹.

Victoria fulger din Polonia – și, desigur, din Europa de Vest în 1940 – a dat formă așteptărilor naziste privitoare la Uniunea Sovietică. Polonia în particular a deschis calea pentru ce avea să se întîmple mai la est, căci în Polonia au fost folosite pentru prima dată *Einsatzgruppen*. Himmler (numit

Comisar al Reichului pentru Întărirea Germanității, RKFDV, pe 7 octombrie 1939) s-a făcut remarcat în lupta internă pentru putere a celui de-al Treilea Reich, nou-creatul RSHA, rezultat din fuziunea SD-ului, SS-ului, Gestapoului și Poliției Criminalistice, a început să opereze sub conducerea lui Heydrich, iar campania de eutanasiere a fost sistematizată. Concentrarea și ghetoizarea evreilor, începute imediat după ocuparea Poloniei, și suprimarea și deportarea polonezilor catolici au fost niște halte importante ale drumului către războiul de anihilare din URSS³⁰. Ocuparea Poloniei a deschis perspective mai largi pentru viziunile fantastice ale SS-ului. O viziune mai sinistă a ajuns să fie comună și pentru Wehrmacht: „Mulți militari germani par să fi considerat conflictul polono-german o luptă între grupări etnice rivale”, scrie un istoric, care continuă observînd că această concepție „a facilitat o mai mare acceptare generală a definiției în termeni rasial-biologici pe care regimul a dat-o războiului”. Rezultatul, sugerează el, a fost că războiul „a furnizat un context favorabil pentru explozia unor atitudini care fuseseră profund otrăvite de prejudecăți, rasism și exaltarea violenței față de Ceilalți. Prin urmare, în multe privințe, cruzimea războiului german din 1939 s-a dovedit a fi o prefigurare a și mai marii violențe ce avea să vină, violență care a constituit o bază pentru războiul de anihilare și pentru genocidul evreilor”³¹.

Nu doar brutalitatea războiului din Polonia a alimentat însă dinamica genocidară a nașiștilor. În timp ce catolicii și evreii polonezi erau masacrați, regimul nazist a început primul său val sistematic de crime din așa-numitul program de eutanasiere. Primind codul T4 de la biroul situat în Tiergartenstrasse 4 din Berlin, de unde a fost coordonată operațiunea, uciderea persoanelor cu dizabilități psihice și fizice a fost radical diferită prin neclintitul impuls de a ucide și a marcat, de departe, cea mai mare crimă în masă inspirată de eugenie din acea perioadă.

Eugenia – știința producerii unor ființe umane îmbunătățite – a fost o credință și o practică foarte apreciată în întreaga lume în prima jumătate a secolului XX, de cînd Francis Galton a creat termenul în Anglia anilor 1880. Eugenia a generat o serie de legi de sterilizare: Indiana a fost primul stat din SUA care a introdus sterilizarea forțată în 1907, dar aceste legi s-au răspîndit în țări din întreaga lume. Criticii eugeniei au ironizat obiectivele acestor programe încă dinaintea Marelui Război, fie din perspectivă religioasă, ca în scrierile lui G.K. Chesterton, fie din punct de vedere etic, social și științific. Unii, precum Bernard Shaw, i-au ironizat pe eugenisți, susținînd că aceștia doreau să construiască „camere letale” pentru a se debarasa „fără dureri” de cei inadecvați³². Totuși, legislația bazată pe eugenie

nu a fost niciodată adoptată în Marea Britanie, probabil pentru că acolo au dominat reformele sociale, care au demonstrat că salubritatea mahalalelor și asigurarea canalizării îmbunătățesc viața celor săraci, compromițând astfel argumentul eugenistilor că „inadecvarea” este ereditară și de neschimbat. Dar în timp ce fundamentalistii eugeniei ereditare au cedat treptat în mai toată lumea, în special după ce genetica a început să dezvăluie că știința din spatele eredității era mai complexă decât permitea eugenia, în Germania s-a petrecut contrariul. Eugenia, sau igiena rasială, cum era cunoscută în Germania, era un domeniu disputat; în perioada interbelică au existat atât eugiști socialiști, cât și eugiști evrei, la fel ca oriunde altundeva. Dar creșterea tendințelor de dreapta din anii Republicii de la Weimar s-a reflectat și în știință, iar geneticienii de seamă precum Eugen Fischer, Otmar Freiherr von Verschuer și Felix von Luschan au pledat pentru reconcilierea științei cu nazismul³³.

Cînd naziștii au ajuns la putere, legislația eugenică a fost imediat promovată. Legea pentru prevenirea apariției descendenților cu boli ereditare (14 iulie 1933), așa-numita lege a sterilizării, a fost doar instrumentul juridic care a implementat o încercare pe scară largă de a schimba atitudinea culturală a germanilor față de persoanele cu dizabilități, copiii învățînd la școală despre costurile necesare pentru ca statul să mențină un asemenea „balast social”, iar populația în ansamblu fiind supusă unor filme de propagandă concepute pentru a-i reeduca pe cetățeni în spiritul glorificării celor puternici și al ridiculizării celor slabi³⁴. Legea a mers mult mai departe decât în alte țări (de pildă, decât în Danemarca, una din sursele de inspirație ale naziștilor), legalizînd sterilizarea nevăzătorilor – nu atât pentru că aceștia erau considerați slabi de minte, ci pentru că genetica orbirii, considerată un caz exemplar al legilor lui Mendel, se potrivea cu ideea susținută de naziști că „ereditatea este aplicabilă bolilor umane”³⁵. Pînă la începutul războiului, aproximativ 300.000 de oameni fuseseră sterilizați și încă 100.000 pînă în mai 1945. Aceste cifre au inclus și 30.000 de femei care au suferit „avorturi eugenice” cu sterilizare obligatorie³⁶. În acest punct, ipotezele naziștilor despre gen s-au intersectat cel mai puternic cu idealurile lor eugenice. Hitler proclamase deja în *Mein Kampf* că statul *völkisch* „trebuie să se asigure că numai cei sănătoși au copii” și că, „în schimb, trebuie considerat condamnatul refuzul de a dărui națiunii copii sănătoși”³⁷. Odată cu legile ce permiteau avortul forțat (25 iunie 1935) și verificarea căsătoriilor pentru adecvarea genetică (*Ehegesundheitsgesetz*, 18 octombrie 1935), înțelegem sensul afirmației că fascismul vedea în

principal femeile nu ca pe niște ființe umane de sine stătătoare, ci ca pe niște mașini de reproducere, purtătoare ale rasei³⁸.

Aceste idei inspirate de eugenie – impulsionate suplimentar și de considerente economice – au condus rapid la un program de ucidere, începînd cu copiii cu dizabilități. Este probabil ca planurile să fi fost deja în lucru atunci cînd părinții unui copil cu dizabilități i-au scris lui Hitler ca să ceară o moarte milostivă pentru copil, moment de regulă considerat a fi oportunitatea pe care regimul o aștepta pentru a-și pune ideile în aplicare³⁹. Hitler i-a numit pe medicul său personal, Karl Brandt – un șarlatan ca medic, dar nazist fanatic și o figură extrem de importantă, unul dintre comisarii lui Hitler care au stat departe de partid sau de birocrăția de stat –, și pe Philipp Bouhler, șeful Cancelariei Führerului, să conducă operațiunea. Din toamna anului 1939 pînă în vara lui 1941, copiii erau uciși în secții de spital speciale, în principal prin înfometare. Uneori, realitatea a ceea ce însemna asta devenea copleșitor de clară, ca, de pildă, atunci cînd Christine Weihs, care își vizita fratele într-un azil din Essen (unde acesta avea să moară mai tîrziu), a auzit strigătul unui copil din camera de alături: „Am apăsat apoi pe mînerul ușii, iar acolo zăcea un copil, un băiat, în pat”, a spus ea. „Scalpul îi fusese deschis, iar creierul țîșnea în afară. În afara unui trup viu”⁴⁰.

De la uciderea copiilor, programul T4 a trecut curînd și la asasinarea adulților. Acest lucru a fost favorizat de faptul că medicii, atrași de sprijinul acordat de naziști biologiei rasiale, constituiau grupul cel mai bine reprezentat în organizațiile naziste, aproape 45% dintre ei fiind membri ai partidului nazist, 25% ai SA, iar 7% ai SS. Comparativ, avocații, al doilea cel mai nazificat grup, erau înscriși în partid în proporție de 25%⁴¹. În urma celor mai superficiale controale medicale – deseori fără să vadă deloc pacientul –, medicii puteau să indice pe un formular că un bolnav internat într-un azil trebuia ucis. Victimele confuze și lipsite de orice bănuială erau apoi luate cu un camion – „transportate nu ca niște oameni, ci ca niște vite” – și ucise cu gaz în locații izolate⁴². Ulterior, uciderea s-a făcut în camerele de gazare din șase locuri special selectate⁴³. În mod șocant și în ciuda pretenției că îi eliberau pe bolnavii incurabili de suferință, unii pacienți ai azilurilor erau conștienți de ceea ce se petrecea. O pacientă epileptică internată în azilul din Liebenau, pe care o cunoaștem doar ca Helene, i-a scris tatălui său: „Din păcate, așa a fost dat. Astăzi trebuie să îți trimit cuvintele mele de rămas-bun de la această viață pămîntească și să mă îndrept spre casa mea veșnică... Fie ca Dumnezeu să-mi accepte boala și acest sacrificiu ca ispășire pentru ea”⁴⁴.

Pînă la încheierea oficială a programului de eutanasiere în august 1941, au fost uciși aproximativ 70.000 de germani – majoritatea arieni considerați deficienți din punct de vedere rasial. În ciuda eforturilor de a educa populația în legătură cu nevoia de a-i „elibera” pe cei cu dizabilități de suferințele lor, T4 a provocat o neliniște generalizată și, într-o anumită măsură, o reacție negativă față de regim. Cea mai renumită este predica episcopului Clemens August Graf von Galen de Münster conform căreia logica exterminării care se aplica celor cu „vieți nedemne de a fi trăite” putea să fie curînd aplicată la fel de ușor și soldaților răniți⁴⁵. Rezultatul a fost că Hitler a încheiat oficial programul și a învățat o lecție importantă despre cum să nu-și lase amprenta asupra unor decizii posibil nepopulare – acesta este unul dintre motivele pentru care nu a fost găsit niciun ordin scris de la Hitler cu privire la genocidul evreilor. În realitate, uciderile au continuat clandestin, atât în Germania, cît și în teritoriile ocupate, unde pacienții au fost evacuați cu brutalitate din aziluri și au fost uciși pentru a se asigura spațiu soldaților răniți din Wehrmacht, și în cadrul „acțiunii 14f13” (așa-numita „eutanasiere sălbatică”), care a constat în uciderea deținuților din lagărele de concentrare.

T4 a fost așadar o componentă vitală pentru viziunile genocidare în plină expansiune ale naziștilor. Totuși, locul special ocupat de evrei în ideologia nazistă demonstrează că Holocaustul nu a fost o simplă extensie logică a programului de eutanasiere: evreii nu erau priviți doar ca suboameni care trebuiau înlăturați pentru a asigura progresul rasei; ei erau considerați și o amenințare rasială din cauza presupusei lor puteri globale. Nu există prea multe dovezi că oamenii de știință din domeniul rasial au jucat un rol semnificativ în coordonarea sau radicalizarea politicii anti-semite a naziștilor. Ei au susținut și s-au implicat profund în acele politici, însă, din punctul de vedere al eugeniei, uciderea populațiilor roma și sinti a avut mai mult sens, din moment ce naziștii îi considerau „poluanți rasiali”⁴⁶. Dar legăturile cu proiectul T4 în ceea ce privește tehnologia – termen care trebuie folosit cu precauție, pentru a nu sugera că camerele de gazare ale T4 sau ale operațiunii Reinhard erau sofisticate, ceea ce nu era cazul – și personalul implicat arată că a existat o tranziție convenabilă de la „eutanasiere” la Holocaust, care s-a dovedit crucială pentru „succesul” uciderii evreilor polonezi din Bełżec, Sobibór și Treblinka. Cel mai important, absența obiecțiilor față de T4 – în ciuda protestelor lui van Galen și ale altora – sugerează că adevărata semnificație a programului de eutanasiere a constat în susținerea mentalității genocidare a naziștilor.